

ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİMİZDE DEVE*

Beyhan KESİK¹

ÖZET

Deve, özellikle Araplar arasında büyük bir önem taşımaktadır ve sefinetü's-sahra (çöl gemisi) olarak anılmaktadır. Arapların deveye verdikleri bu önem, dillerindeki deve ile ilgili kelimelerden de anlaşılmaktadır. Bu anlamda Arapça, deve ile ilgili kelimelerin sayısı bakımından oldukça zengin bir dildir. Hatta cahiliye devri şiirlerinin konularından biri de devedir. Hemen her muallaka şairi, şiirinde deveden bahsetmiştir. Deve, kutsal kitaplarda da anılmıştır. Hz. Peygamber'in hayatının büyük bir kısmı deve sırtında geçmiştir.

Araplar kadar olmasa da Türkler de deve yetiştirmiş ve taşımacılıkta develerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Ortaçağ'da, ipek yolu üzerinde bulunan Türk ülkeleri deve kervanlarının geçtiği yerlere dönüşmüştür. Araplarda görülen kadın güzelliğini deveye benzetme âdeti Türklerde de vardır. Yörükler, şişmanca güzel kadınları "maya (dişi deve)" benzetmesi ile övmektedirler. Yine Araplar tarafından önem verilen kızıl develerin Türklerde de kıymetli olduğu görülmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde "katar katar kızıl develer", "şahbaz atlar su içtiği, kızıl develer gelip geçtiği su" gibi anlatımlar, kızıl develerin Türklerdeki önemini göstermektedir.

Dîvânü Lügati't-Türk'ten bu yana yazılan Türkçe eserlerde deve ile ilgili pek çok kelime ve tabirle karşılaşmaktayız. Bunların bir kısmı sözlüklerde yer alsa da bir kısmı sözlü kültürde yaşamaktadır, bir kısmı ise kullanımdan düşmüştür. Özellikle deve yetiştirilen bölgelerde deve ile ilgili birçok söyleyişle karşılaşmaktayız. Erkek deveye buğra veya buğur denilmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde "bin maya görmemiş buğra" ifadesi ile erkek ve dişi deve için kullanılan kelimelerin ikisi bir arada verilmiştir.

Devenin, Türk atasözleri ve deyimlerinde de önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. İnsanımız, sosyal yaşamdaki birçok konuyu ve sorunu deve üzerine kurulan bu kalıplaşmış sözlerle ifade etme yolunu tercih etmiştir. Gerekli niteliklerden yoksun olan kişinin durumu için "Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz.", herkesin gözü önünde gerçekleşen büyük bir olayı gizlemeye çalışmanın yararsız oluşu da "Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez." şeklindeki ifadesi bunların sadece birkaçıdır.

Bu çalışma ile kültürümüzde deveye dair atasözleri ve deyimler tespit edildikten sonra bunların konularına göre tasnifi yapılacak ve anlamları üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Deve, atasözü, deyim, Arap edebiyatı, Türk kültürü.

* ISLET 2017'de sunulmuş bildirinin gözden geçirilip düzenlenmiş hâlidir.

¹ Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, b_kesik@hotmail.com

CAMEL IN OUR PHARESSES AND PROVERBS

ABSTRACT

Camel has a special place among Arabs and it is recognized as the ship of the desert (sefinetü's-sahara). The importance that Arabs give to the camel is also seen in the camel related vocabulary in their language. In this sense, Arabic is quite rich in terms of the number of vocabulary about camel. Moreover, one of the main themes of the pre-Islamic age poetry is the camel. Almost every muallaka poet wrote about the camel. Camel is also mentioned in the holy books. The Prophet also spent a most of his life on camel.

Turkish people also raised camels and used them for transportation although not as much as Arabs. In the Middle Ages, Turkish countries located on the silk road turned into places through which camel trains passed. The idea of expressing female beauty in association with the characteristics of camel is a common trait among Arabs and Turks. Yoruks praise the beautiful plump women by comparing them to "maya" (female camel). Furthermore, the scarlet camel is as much valuable among Turks as among Arabs. The expressions in the Dede Qorqut Epic, such as "convoy of scarlet camels", "The water that versatile horses drink, the scarlet camels pass through" show the importance of the scarlet camels in Turkish culture.

There have been many words and phrases related to the camel in Turkish texts written since the Divanu Lügatit Türk. Although some of them have survived in the written literature, some of them are only used in oral culture or have been discarded completely. There are still many phrases about camels especially around the places where camels are raised. The adult male camel is called "buğra" or "buğur". The statement "the buğra that has never seen a maya" in Dede Qorqut Epic shows the gender based expressions in Turkish culture.

It is clear that camel has a significant place in Turkish phrases and proverbs. The society has chosen to express many social issues and problems by using stereotyped expressions based on camels. For instance, "The camel does not become a Pilgrim by going to Kaaba" is used to express the lack of necessary features while "You can't hide behind the bush when you are on a camel" is used to express the pointlessness to hide something that happened in front of the people.

This study will identify the phrases and proverbs related to the camel, classify them in terms of their subject and present discussions on their meanings.

Key Words: Camel, proverbs, phrases, Arab Literature, Turkish Literature.

GİRİŞ

Deve, özellikle Araplar arasında büyük bir önem taşımakta ve *sefinetü's-sahra* (çöl gemisi) olarak anılmaktadır. Arapların deveye verdikleri önem dillerindeki deve ile ilgili kelimelerden de anlaşılabilir. Bu anlamda Arapça, deve ile ilgili kelimelerin sayısı bakımından oldukça zengindir. Hatta cahiliye devri şiirlerinin konularından biri de devedir. Hemen her muallaka şairi şiirinde deveden bahsetmiştir. Deve, kutsal kitaplarda da anılmıştır. Hz. Peygamber'in hayatının büyük bir kısmı deve sırtında geçmiştir. Hz. Peygamber, daha küçük yaşlarda develerle yakından ilgilenmiş, hicret, askerî seferler ve hac sırasında develerden yararlanmıştır. Mescid-i Nebevî ile evini, devenin çöktüğü yere yaptırmıştır (bk. Önkal, N. Bozkurt 1994: 222-226).

Araplar kadar olmamakla birlikte Türkler de deve yetiştirmiş ve taşımacılıkta develerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Ortaçağ'da, ipek yolu üzerinde bulunan Türk ülkeleri deve kervanlarının geçtiği yerlere dönüşmüştür. Araplarda görülen kadın güzelliğini deveye benzetme âdeti Türklerde de vardır. Yörükler, şişmanca güzel kadınları "maya (dişi deve)" benzetmesi ile övmektedirler. Yine Araplar tarafından önem verilen kızıl develerin Türklerde de kıymetli olduğu görülmektedir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde "Katar katar kızıl develerini kâfir yedmiş.", "Şahbaz atlar içtiği su! Kızıl develerin gelip geçtiği su!... Kızıl develer gördüğünde..." (bk. Gökyay 1980: 37-38) gibi anlatımlar, kızıl develerin Türklerdeki önemini göstermektedir.

Dîvânü Lügati't-Türk'ten bu yana yazılan Türkçe eserlerde deve ile ilgili pek çok kelime ve tabirle karşılaşmaktayız. Bunların bir kısmı sözlüklerde yer alsa da bir kısmı sözlü kültürde yaşamaktadır, bir kısmı ise kullanımdan düşmüştür. Özellikle deve yetiştirilen bölgelerde deve ile ilgili birçok söyleyişle karşılaşmaktayız. Erkek deveye *buğra* veya *buğur* denilmektedir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde "bin maya görmemiş buğra" (bk. Gökyay 1980: 67-68) ifadesi ile erkek ve dişi deve için kullanılan kelimelerin ikisi bir arada verilmiştir. Develerin, *kükürt, lök, daylak, durum, kayalık, kirinci, boz, tülü, yoz, nacır* gibi adlarla yaşına ve cinsine göre adlandırıldığı da görülmektedir. Yörükler, çocuklarına deve yavrusu anlamına gelen "köşegim" diye seslenirler (Önkal, N. Bozkurt 1994: 225).

Devenin, Türk atasözleri ve deyimlerinde de önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. İnsanımız, sosyal yaşamdaki birçok konuyu ve sorunu deve üzerine kurulan bu kalıplaşmış sözlerle ifade etme yolunu tercih etmişlerdir. Gerekli niteliklerden yoksun olan bir kişinin durumu için "*Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz.*", herkesin gözü önünde gerçekleşen büyük bir olayı gizlemeye çalışmanın yararsız oluşunun da "*Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez.*" şeklindeki ifadesi bunların sadece birkaçıdır.

Deve etrafında oluşan atasözleri ve deyimler; yol, yöntem gösteren, halka öğütler içeren mesajlarla doludur. Bu mesajlar, devenin görüntüsü, hal ve tavırları ile bezenerek nesilden nesle aktarılmıştır. Biz de somutlaştırılarak aktarılan bu atasözleri ve deyimlerle verilmek istenen mesajları ele alıp klasik şiirdeki bazı kullanımlarına yer verdik.

Deve ile İlgili Atasözleri ve Deyimlerin Konularına Göre Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Abartmak

“Pireyi deve yapmak.” (Parlatır 2010: 720; Aksoy 1988: 1002), “Yok devenin başı.” (Parlatır 2010: 922; Aksoy 1988: 1120). Sıradan bir olayı gereksiz yere büyütme, abartma; olmayan bir şeyi olmuş gibi gösterme.

Kanaat Gösterme ve Açgözlülük

“Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.” (Parlatır 2007: 183; Aksoy 1988: 238). Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz. Elindeki ile yetinmeyip daha fazlasını isteyen sahip olduklarını da yitirir anlamındaki bu atasözünün Levnî (bk. Eyyüboğlu 1975: 48)’deki kullanımı şöyledir:

Deve âhû gibi boynuz ararken

İki kulaktan da çıkar dimişler

“Deveyi yardan uçuran (atan) bir tutam ottur.” (Parlatır 2007: 185; Aksoy 1988: 239). Küçük çıkar peşinde koşmak kimi zaman insanın felaketi olur. Dengeli ve ölçülü olunmalıdır anlamındaki atasözü Refikî (bk. Eyyüboğlu 1975: 69)’nin dizelerine şöyle aksetmiştir:

Biz dahı biliriz bir tutam ottur

Deveyi uçuran yardan dimişler

“Gelecek deveden, gelen tavuk yeğdir.” (Ebüzziya Tefik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 64). Henüz ele geçmeyen önemli bir şeyden, eldeki önemsiz gibi görünen şey daha yararlıdır.

Akıl

“Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder / Eşek küçüktür ama dokuz deveyi yeder.” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 238), “Devede boy var ama, eşeğin ardına düşer.” (Kaçalın 2016: 91). Akıl akıldan üstündür. Akıl görünüşle ve büyük olmakla ilgisi yoktur; akıllı bir kimse birçok kıt akıllıyı peşinden sürükler anlamlarına gelen bu atasözleri Yesârî (bk. Eyyüboğlu 1973: 69)’de de benzer şekilde ifade bulmuştur:

Kervân yola çıksa ‘ale’l-ekserî

Bir eşek kervânı yeder dimişler

“Her akıl bir olsa, deveyi yeden, koyunu güden bulunmaz.” (Soysal 1971’den aktaran Yurtbaşı 2013: 168). Herkesin akıllı, düşüncesi farklı farklıdır. Bu farklılık, çeşitli zorluk derecesine sahip işlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

Alinyazısı

“Neler gelmez felekten, develer geçer elekten.” (Yurtbaşı 2013: 37). Kişinin talihi açıksa nasibini en olmadık yerlerden kazanır.

Bilgisizlik

“Cahile söz/laf anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür/zordur.” (Parlatır 2007: 153; Aksoy 1988: 210). Anlayışı kıt insanlara hiçbir şey anlatılamaz anlamındaki bu atasözü ise Âsaf tarafından şöyle nazmedilmiştir:

‘Allâme sanır kendini cühhâl-i kirâm

Allâha sığın düşerse bir öyle makâm

Güçdür deveye hendeği atlatmaktan

‘Âlim geçinen câhile tefhîm-i merâm (Âsaf Divanı, Rübai 86)

Çalışkanlık ve Tembellik

“Deve yük çeker, köpek solur.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 202). Yapılan bir işte asıl zahmeti dürüst ve çalışkan kimseler çeker, tembeller ise işin kolay yönüyle ilgilenip çalışıyormuş gibi davranırlar. Başka bir ifade ile tembeller çalışkanların sırtından geçinir.

“Devekuşu gibi. (Yüke gelince kuş, uçmaya gelince deve). (Aksoy 1988: 715). Tembel ve üşengeç biri, çok iyi bildiği işi bile yapmamak için çeşitli bahaneler bulur.

“Deveye burç/ot lazımsa boynunu uzatır.” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 239; Beyzadeoğlu 2003: 99). Başarılı olmak için çalışmak gerekir. Bunun neticesinde oluşan yorgunluğa da katlanılmalıdır gibi anlamlara gelen bu söz Güvâhî (bk. Hengirmen 1983: 99) tarafından şu şekilde dizelere dökülmüştür:

Zarûrî ger mahal düşe idin borç

Uzadur boynın isteyen deve burç

Dayanışma

“Çok karınca deveyi öldürür.” (Beyzadeoğlu 2003: 90). Haksızlığa uğrayanlar, güç birliği yaptıkları takdirde aşılması güç sorunların üstesinden gelirler.

Değer

“Devenin derisi/yünü eşeğe yük olur (Parlatır 2007: 184).”, “Devenin derisi (yünü, silkintisi) eşeğe yük olur.” (Aksoy 1988: 239)., “Ölmüş devenin derisi eşeğe yük olur” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 138). Bağlamına göre varlıklı veya saygın kimseler, güç kaybetse bile yoksullara bir şeyleri kalabilir; güçlü ve varlıklı

kimseler zayıflar için sıkıntı verici olabilir gibi anlamlara gelebilecek bu söz Hamamîzâde İhsan (bk. Eyüboğlu 1973: 69) tarafından şöyle nazmedilmiştir:

Dem olur çifte de atsan çıkamazsın zîrâ

Yük olurmuş derisinden devenin bir eşeğe

“*Deve var bir akçeye / götür, hani akçe; deve bin akçeye / getir, hani akçe.*” (Parlatır 2007: 183; Aksoy 1988: 238), “*Deve bir akçaya, deve bin akçaya...*” (Beyzadeoğlu 2003: 98), “*Deve bir pula, bırak gitsin. Deve bin pula, çek gelsin.*” (Yurtbaşı 2013: 211), “*Deve bir pula, getir o pulu*”, “*Deve bir pula, pulu getir; deve bin pula, deveyi getir.*” (Kaçalın 2016: 90). Bir kimsenin alım gücü sahip olduğu maddi imkânlarla ve zamana göre değişebilir. İnsan, bazen çok ucuz olan bir nesneyi alamazken bir başka zaman aynı nesneyi kat kat fazlasına alabilir. İnsan parası yokken alışverişe kalkışırsa istediği nesneyi pazarlık yapmadığı için pahalıya alır. Parası olunca da istediğini kolaylıkla elde eder gibi anlamları ihtiva eden bu atasözleri Güvâhî (bk. Hengirmen 1983: 230)’nin dizelerinde de benzer anlamıyla işlenmiştir:

Dimişler yokluya gel itme ihmâl

Bir akçeye deve virler satun al

Dimiş anı mahal görmen gedaya

Ki cân otı gibi çıkmış bahâya

Dimişler varluya dir *deve bine*

Dimiş uğurluk ola nicesine

“*Devesi olanın kapısı dövülür.*” (Kaçalın 2016: 91). Varlıklı insanın değeri de büyük olur.

Denk Olma

“*Deve yerine deve çöker / Deve, deve yerine çöker.*” (Parlatır 2007: 2007: 185; Aksoy 1988: 239). “*Deveye deve lazım.*” (Kaçalın 2016: 91). Boşalan herhangi bir makam, yine ona yakışanlarca doldurulabilir.

“*Deveyi çalan da bir, iğneyi çalan da.*” (Kaçalın 2016: 91). Suçun büyüğü küçüğü olmaz.

Dürüstlük

“*Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenmez.*” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 239). Dürüst olmak çok önemlidir. Herkes tarafından açıkça görülen veya bilinen bir olay, asla gizli kalmaz. Gerçek, elbet bir gün ortaya çıkar, hiçbir şey gizli kalmaz gibi anlamlara gelen bu sözler ise Güvâhî (bk. Hengirmen 1983: 217) ve Ahmed Rıdvan (bk. Tavukçu yty: 436)’da benzer şekilde karşılık bulmuştur:

Yalanı söyleyüp ağzunu silme

Deveye binüben yara kısılma (Güvâhî)

Yakın olma baña kanuña susma

Binüb dahı deveye yâre busma (Ahmed Rıdvân)

Eleştiri

“Deve kendi kamburunu görmez, arkadaşının kamburunu görür.” (Yurtbaşı 2013: 173). “Yılan kendi eğrisin bilmez, deve boynun eğri der.” (Parlatır 2007: 556; Aksoy 1988: 475). Bazı kimseler, kınanacak çok yönü olsa da kendi kusurlarını görmeyip başkalarını eleştirirler. Öz bir ifadeyle kendi hatasını görmeyenler, başkalarında hata ararlar.

“Daha Hanya’yı Konya’yı bilmez, devenin gevişine güler.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 173). Bazı insanlar, bilgisi olmadığı hâlde başkasının bilgisini küçümser.

“Deveye boynun eğri demişler, nerem doğru ki demiş.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 174). Bazı işler vardır ki bir yönüyle değil tamamıyla kusurludur.

Ev

“Ev eksiği, deve eksiği...” (Soysal 1971’den aktaran Yurtbaşı 2013: 184). Evin eksiği, ihtiyaçları hiçbir zaman bitmez.

Güvenlik (Tedbirli olma, Acele Etmeme)

“Deve ağır gider amma yol alır.” (Ebüzziya Tefvik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 2), “Deve ağır gider amma yol alır.” (Kaçalın 2016: 90). Tedbirli bir kişi, işini yavaş ama hatasız yapar.

“Deve gitti, yularını arar.” (Ebüzziya Tefvik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 214). Bir işe zamanında başlanması gerekir, aksi takdirde istenilen sonuç elde edilemez.

“Evvel deveni bağla, sonra Hakk’a ismarla.”, “Deveyi sağlam kazığa bağla, sonra Allah’a emanet et.”, “Devenin dizini bağla da sonra mütevekkil ol.” (Özün 1952 ve Soysal 1971’den aktaran Yurtbaşı 2013: 251-52). Tedbiri elden bırakmamak gerekir.

Halden Anlamama

“Deve ne halde, deveci ne halde?” (Ebüzziya Tefvik’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 202). Bir kimsenin çektiği sıkıntıyı bir başkası bilemez. Bir iş, başa gelmeyince bilinmez.

Harcama

“El kesesinden sultanım, develer olsun kurbanım.” (Parlatır 2007: 213; Aksoy 1988: 264). Başkaları adına iş gören, onlar adına bol para harcar.

İnsanî İlişkiler

“Deveciyle dost olanın üst eşiği yüksek olur.” (Soysal 1971’den aktaran Yurtbaşı 2013: 50), “Deveci ile konuşan / görüşen kapısını büyük açar.” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 238). Varlıklı kimselerle dost olanlar, kendisini onların yaşamlarına göre hazırlamalıdır. Onların düzenine göre bir düzen kurmalıdır.

“Attan düşene tımar, deveden düşene mezar gerektir.” (Beyzadeoğlu 2003: 63).

1. Attan düşen kişi pek zarar görmez ancak deve, ata göre daha yüksek ve kinci olduğundan üstünden attığı kimseyi öldürebilir.

2. İyi huylu kimseler, isteyerek ve bilerek birine zarar vermezler. Bu yüzden bunların sebep olduğu zararların etkisi kalıcı olmaz. Kötü ve kinci kimselerin zararı insanlara daha çok acı verir.

“Deveden büyük fil vardır.” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 238). İnsanlar, görevinin veya sahip olduğu statünün büyüklüğü ve yetkisinin genişliği ile gurura kapılmamalıdır. Daha üstün görevlerin olduğu unutulmamalıdır gibi anlamlara gelen bu söz, Levnî (bk. Eyüboğlu 1973: 69) tarafından şöyle tespit edilmiştir:

Hardan büyük at var atdan da deve

Deveden de büyük fil var demişler

“Devenin ayağı altında karınca ezilmez.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 406). Güçlü ve dürüst kimseler, kendinden güçsüzlere, koruması altındakilere haksızlık etmez.

“Deve tepmesi yumuşaktır ama can alır.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 406). Güçlü kimselerin küçük öfkeleri bile zayıf kimseler için can yakıcı olabilir.

“Kiminin parası/devesi, kiminin duası...” (Aksoy 1988: 363; Beyzadeoğlu 2003: 171). Herkesin katkı sağlayacağı bir şey vardır. Varlıklı insan parasıyla yoksullar da duasıyla yardımcı olurlar.

“Tek / dek duranın devece assı var.” (Parlatır 2007: 512). Çevresi ile uyumlu olan ve iyi niyetle çalışanın kısmeti çok olur anlamına gelen bu söz Güvâhî (bk. Hengirmen 1983: 206)’de şöyle ifade bulmuştur:

Urulması mukarrerdür uranın

Devece assısı var dek turanın

Kararlı Olma

“Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli.” (Parlatır 2007: 539). Başlanılan bir iş bitirilip başarıya ulaştırılmalıdır. Bunun için elden ne geliyorsa yapılmalıdır.

Kavga

“Deve ile yetiş/itiş olmaz.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 300). Kendinden güçlü kimselerle uğraşılmamalıdır.

Kin

“Deve kırk yılda intikam almış, ‘amma da çabuk oldu.’ demiş.” (Pala 1992: 96). “Deve kini” (Parlatır 2010: 291; Aksoy 1988: 715). Deve kinci bir hayvandır. Kendisine zarar verenleri asla unutmaz. Yıllar sonra da olsa fırsatını bulunca kendisine zarar verenlere saldırır. Deve gibi kinini unutmayan, fırsatını bulduğunda saldıran insanlar da vardır.

Zâhid ne lâzım ehl-i dile *kîne-i şütür*

Gir bezm-i ‘ayş u ‘işrete sen de kîtâre gel (Bâkî, G 302/3)

Kîne-i üstür yiter gel gir katâra zâhîdâ

Nice bir tutsañ gerek şehr-i hamâkat yolların (Süheylî, G. 258/4)

Bâkî ve Süheylî’nin bu beyitlerinde “kîne-i üstür/şütür” terkihiyle zahidin ısrarla işret meclisinden uzak durması ve bu hususta inatlaşması eleştiri konusu yapılmış, işret meclisinden uzak kalmanın ise ahmaklık olduğu ifade edilmiştir.

Layık Olma

“Allah, deveye kanat verseydi damı taşı dağıtırdı.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 336), “Deve kalktı, damı yıktı.” (Kaçalın 2016: 300). Allah, her şeyi ölçülü ve yerli yerinde yaratmıştır.

Olasılık

“İğne deliğinden deve başı geçmez.” (Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 360), “Neler geldi neler geçti felekten, duyulmadı deve geçti elekten.” (Ebüzziya Tevfik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 261). Olmayacak bir iş için ısrarcı olmanın bir anlamı yoktur.

Onur

“Deve kadar büyümüşsün, kulağı kadar haysiyetin yok.” (Yurtbaşı 2013: 577), “Deve kadar durdun da, kulağı kadar duramadın mı?”, “Deve kadar güydün de, kulağı kadar güyemedin mi?” (Kaçalın 2016: 300). Güç ve kudret yalnız başına insana saygınlık kazandırmaz.

Ölüm

“Ölüm bir kara devedir ki, herkesin kapısına çöker.” (Parlatır 2007: 456). Ölüm kimsenin takdirinde değildir; herkes ölümü tadacaktır.

Sosyal Statü

“Deveden düşenin anası ağlamış, eşekten düşenin ağlamamış.” (Ebüzziya Tevfik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 137). Zenginlerin kaybı ile yoksullarınki bir olmaz. Zenginler daha çok üzürlüler. Yoksulun kaybedecek bir şeyi yoktur.

“Esrik devenin çulu eğri gerek.” (Parlatır 2007: 223; Aksoy 1988: 271). Herkes ortamına ve durumuna uygun davranmalıdır.

“Zengin deveye binmiş ‘Kadem ola.’ demişler, fakara eşeğe binmiş ‘Nereden buldun?’ demişler.” (Soysal 1971’den aktaran Yurtbaşı 2013: 508). Zengin çok şeye sahip olduğundan yaptıkları yadırganmaz fakat yoksulun elde ettiği küçük zenginlikler bile göze batar.

“Deve yakını otlar, uzağı gözetir.” (Parlatır 2007: 184). Her zaman dikkatli ve uyanık olunmalıdır.

“Deve büyük, ot yer; şahin küçük, et yer.” (Parlatır 2007: 183). İnsan değerine veya varlıklı oluşuna göre toplumda yer edinir.

Seçim

“Ya deve ya deveci ya üstündeki hacı...” (Ebüzziya Tevfik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 402). Yaşamda, şartlar her an değişebilir. Umudu yitirmemek gerekir.

Talih

“Onmadık hacıyı deve üstünde / Arafat’ta yılan sokar.”, “Talihsiz hacıyı deve üstünde yılan sokar.” (Parlatır 2007: 447-504; Aksoy 1988: 401-440) veya *“Talihsiz hacıyı deve üstünde yılan sokar.”* (Parlatır 2007: 129), *“Devenin üstünde adamı böy sokar.”* (Kaçalın 2016: 91), *“Devenin üstünde (başında) kuduz dalamak.”* (Kaçalın 2016: 300). Talihsiz insan, her yerde sıkıntı ile karşılaşır. Bu sıkıntılar, en güzel ve kutsal günlerde de yakasını bırakmaz.

“Devenin yemediği ot başını ağrıtır.” (Parlatır 2007: 184). Bir insanın yapmadığı iş, bazen başında patlar.

Terbiye-Eğitim

“Yularsız deve yedilmez.” (Parlatır 2007: 563; Aksoy 1988: 479). Disiplin altına alınmayan, düzensiz işlerle uğraşmak kişiye yarar sağlamaz.

Ün

“Deve adını, eşek odunu satar.” (Kaçalın 2016: 90), *“Er adıyla, deve havuduyla söylenir.”* (Parlatır 2007: 216; Özün 1952’den aktaran Yurtbaşı 2013: 481). Herkesin öne çıktığı bir özelliği vardır. Yiğit olan yiğitliği ve cesareti ile; akli olan başarısıyla ün yapar.

Yetenek

“Çingiraklı deve kaybolmaz.” (Parlatır 2007: 161; Aksoy 1988: 218). Yetenek sahibi kimseler, girdiği her ortamda öne çıkar.

“Deve, Kabe’ye gitmekle hacı olmaz.” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 239). Yetenezsiz kimseler, hak etmeyerek geldikleri makamın ağırlığını taşıyamazlar. Gösteriş, kişiye yetenek kazandırmaz.

Yöntem

“Şahin ile deve avlanmaz.” (Parlatır 2007: 499; Aksoy 1988: 436). Başarıya ulaşmak için izlenen yol doğru olmalıdır; küçük araç ve gereç ile büyük işler yapılamaz gibi anlamları ihtiva eden bu söz Âsaf tarafından şöyle nazmedilmiştir:

Deve şahin ile avlanmaz imiş (Asaf Divanı, Müfred 90)

“Deveye yokuşu mu seversin, inişi mi demişler; düz yere kıran mı girdi demiş.” (Parlatır 2007: 184; Aksoy 1988: 239), “Deveye yokuşu mu seversin, inişi mi diye sormuşlar; ikisinin de Allah belâsını versin, düz ovaya bakalım demiş.” (Ebüzziya Tevfik 1885’ten aktaran Yurtbaşı 2013: 402). Bir işi kolay yollardan sıkıntısız bir şekilde yapmak yerine olmadık çareler aramak doğru değildir.

“Deveyi yük değil zelber yıkar.” (Parlatır 2007: 185; Aksoy 1988: 240). Yetkili makamlarda bulunan kimselerden sıradan ve basit işler istenirse büyük ve önemli işlere sıra gelmez.

Kaynaklarda yer alan diğer deyimler:

“Devede kulak” (Parlatır 2010: 291; Aksoy 1988: 715), “Devede kulak, gönde bacak.” (Kaçalın 2016: 300) yapılan işin veya yardımın küçüklüğünü; “yükünü horoz götürüyor gönlünü deve” (Yurtbaşı 2010: 22) savurganlığı, kazancına göre ölçüsüzce harcamayı; “deve yapmak” (Parlatır 2010: 292; Aksoy 1988: 716) herkesin gözünün üzerinde olduğu bir eşyayı sahiplenmeyi, kendine mal etmeyi; “Deve olmak.” (Parlatır 2010: 292) çok sevilen veya üzerine düşülen bir şeyin birdenbire kaybolmasını; “Deve yürekli.” (Parlatır 2010: 292) ürkek ve çok korkak olmayı; “Deveye hendek atlatmak.” (Parlatır 2010: 292; Aksoy 1988: 716) gerçekleşmesi zor, hatta imkânsız işleri yoluna koymaya çalışmayı; “Deveyi düze çıkarmak.” (Parlatır 2010: 292; Aksoy 1988: 716), “Devesi buzu geçmek.” (Kaçalın 2016: 300) güçlükleri aşip işleri yoluna koymayı; “Deve kuşu gibi (yüke gelince kuş, uçmaya gelince deve).” (Aksoy 1988: 715) birden fazla özelliği olan kişilerin bu özelliklerini işine geldiği gibi yapmasını; “Deveyi yeden ölsün/ne bilirim, ne gördüm, deveyi yeden ölsün.” (Parlatır 2010: 291; Aksoy 1988: 715) tanıklığına başvuru bir kimsenin bu durumdan kurtulmak için söylediği sözü; “Deve nalbanda bakar gibi bakmak.” (Parlatır 2010: 292; Aksoy 1988: 715) hiç görmediği, yadırgadığı bir şeye şaşkın şaşkın bakmayı; “Bey devesi gibi yan gelip geviş getirmek.” (Parlatır 2010: 177; Aksoy 1988: 637) çalışmadan yan gelip yatmayı, tembelliği; “Deveyi havudu ile yutmak.” (Parlatır 2010: 292; Aksoy 1988: 716) herkesin gözü önünde büyük vurgun yapmayı; “Deveyi kulağından yetmek.” (Kaçalın 2016: 301) bir işi tersine, olmayacak

şekilde yapmaya çalışmayı; “Deveyi çömleğe, insanı kabire koymak.” (Kaçalın 2016: 301) birinin nazarının değmesini; “Deve değil ki yedi yerinden boğazlansın.” (Parlatır 2010: 291; Aksoy 1988: 715) bir kişinin gereken fedakârlığı yaptığını ve bundan fazlasının beklenmemesi gerektiğini; “Deve deve hakırdak.” (Kaçalın 2016: 300) konu ile ilgisi olmayan sözler söylemeyi; “Deve tellalı.” (Kaçalın 2016: 300) işsiz, güçsüz olmayı; “Deve zelbesi.” (Kaçalın 2016: 301) hantal yapılı adamı; “Deveye kârın ne demişler: -Kazalık. -Yakışır ince bileklerine.” (Aksoy 1988: 716), “Deve terzi olur mu?” (Kaçalın 2016: 301) üstesinden gelemeyeceği nazik işle uğraşan bir kimsenin durumunu ifade eder.

Yalnız başına yorumlanması güç olup bir bağlam içinde değerlendirilmesi gereken deyimler de mevcuttur. Bunlar:

“Deve ayrı gider, sürüsünü güder.” (Kaçalın 2016: 90).

“Deve çölde, şahin kolda gezer.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveden deve umulmaz.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveden kazaz olmaz.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve gelir Maraş’tan, iyilik hoştur iki baştan.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve hörgücünü görse çatlar.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve köşeğe uymazsa, köşek deveye uymalı.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve kulağından aksamaz.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve ne kadar gitse de öğrünü bekler.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve sahibi şan sahibi; koyun sahibi, mal sahibi, yeler onmaz mal sahibi.” (Kaçalın 2016: 91).

“Devesi olanın kapısı yüksek (büyük) olur.” (Kaçalın 2016: 91).

“Devesi olmayan devlet görmez.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve suyu bağıra bağıra geçer.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveye dağ, beygire bağ.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveye nal olmaz.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveyi çöğürüp de kolan dokuma.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveyi yel alsa, keçiyi gökte ara.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deveyi yokuşa sürme.” (Kaçalın 2016: 91).

“Deve bal yemez, bu da bir oyun.” (Kaçalın 2016: 300).

"Deveden düşmüş, hopuyu elden bırakmıyor." (Kaçalın 2016: 300).

"Devede yüküm yok, yıkılsa bâkim yok." (Kaçalın 2016: 300).

"Deve düdüğü çalar mı?" (Kaçalın 2016: 300).

"Deve eti yedim imanım tazelensin diye, eski imanımı da götürdü." (Kaçalın 2016: 300).

"Deve gevişi getirmek." (Kaçalın 2016: 300).

"Deve gitti de kığını mı arıyorsun?" (Kaçalın 2016: 300).

"Deve gördün mü? -Vele kulağı." (Kaçalın 2016: 300).

"Deve gülü de mi olamadın?" (Kaçalın 2016: 300).

"Deve ise yutar, ağ ise güder." (Kaçalın 2016: 300).

"Develer dama çıkınca." (Kaçalın 2016: 300).

"Deveden dal mı kanırıyor?" (Kaçalın 2016: 300).

"Deve ne, taşağı ne?" (Kaçalın 2016: 300).

"Deven var mı bir yokuşluk, davarın var mı bir kışlık?" (Kaçalın 2016: 300).

"Deve tabanı, gezer yabanı." (Kaçalın 2016: 300).

"Deve tabanı, kaz ayağı." (Kaçalın 2016: 300).

"Deve tellalı gibi bağırarak." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveye: 'Bir cilve yap.' demişler, tutmuş çadırı tepelerine yıkmış." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveye: 'Bir gerdan kır.' demişler, üç çardak ile bir dam yıkmış." (Kaçalın 2016: 301).

"Deve bardak asmış gibi." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveye zaar ürüyor." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveyi kuyruğundan yetmek." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveyi yutar, kulağı büyüktü der." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveyi yutar, pireyi satar." (Kaçalın 2016: 301).

"Deveyi düğüne çağırışlar: 'Dudağım yirik (kalın) söyleyemem, tabanım büyük oynayamam.' demiş."

(Kaçalın 2016: 301).

SONUÇ

İnsanımız, deveyi gözlemlemiş ve bu hayvanın bazı özellikleri ile insan davranışlarını somutlaştırma yoluna gitmiştir. Nitekim devenin inatçı ve kinci, yüke dayanıklı ve değerli oluşu ve bazı şekil özellikleri (iri yapılı cüssesi, geniş getirişi, boynunun eğri oluşu, havudu, kulağı) ile insan özellikleri arasında benzerlik kurulmuştur. Çalışma neticesinde insanımızın deve etrafında oluşturduğu atasözü ve deyimler tespit edilip konularına göre değerlendirilirken deveye dair deyim ve atasözlerinin anlam ilgilerine dair “Bu budur.” şeklinde kesin kanı bildiren bir yaklaşımın doğru olmadığı, bağlam değiştikçe sözün ifade ettiği anlamın da değiştiği görüldü.

KAYNAKLAR

Akdoğan, Yaşar (hzl.) (yty.). *Ahmedî Dîvân*.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>

(erişim tarihi: 30.12.2016).

Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay.

Arslan Sarman, Meryem (2014). "Honaz'da Deve ile İlgili Söz Varlığı ve Sözlü Kültür". *Deve Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali-Erkan Demir. İstanbul: Kitabevi Yay. 281-300.

Beyzadeoğlu, Süreyya (2003). *Şinasi Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*. İstanbul: MEB Yay.

Ceylan, Ömür (2003). *Hânedânda Bir Âsî-Âsaf ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.

Çobanoğlu, Özkul (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AKM Yay.

Ebüzziya Tevfik (1885). *Durub-ı Emsal-i Osmaniyeye*.

Eyüboğlu, E. Kemal (1973). *Şirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (Atasözleri) 1*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Yayınları.

Eyüboğlu, E. Kemal (1975). *Şirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (Deyimler-Tâbirler) 2*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (1980). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Harmancı, Esat (hzl.) (yty.). *Süheyli Dîvân*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0>
(erişim tarihi: 30.12.2016).

Hengirmen, Mehmet (hzl.) *Güvâhî Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)*. Ankara: KTB Yay.

İzbudak, Velet (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul: TDK Yayınları.

Kaçalin, Mustafa S. (hzl.) (2016). *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK Yay.

Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara TDK Yay.

Ömür, Faik (20120). "Almancada ve Türkçede Hayvan Adlarıyla Yapılmış Deyimlerin Anlam Bakımından Eşdeğerliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 (20): 81-113.

Önkal, Ahmet, N. Bozkurt (1994). "Deve". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yay. 222-226.

Özer, Hasan, H. Yasen (2014). "Türkiye Türkçesinde Deve ile İlgili Atasözü ve Deyimler". *Deve Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali-Erkan Demir. İstanbul: Kitabevi Yay. 321-328.

Pala, İskender (1992). *Atasözleri Sözlüğü (Bin Söz – Bin Öğüt)*. İstanbul: Servet Basım Yayın Ltd. Yay.

Parlatır, İsmail (2007). *Atasözleri*. Ankara: Yargı Yay.

Parlatır, İsmail (2010). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yay.

Soysal, Ragıp (1971). *Türk Atasözleri*. Ankara.

Tavukçu, Orhan Kemal (hzl.) (yty.). *Ahmed Rıdvan-Hüsrev ü Şirin*.

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10666,metinpdf.pdf?0> (erişim tarihi: 12.01.2017).

Yazar, İlyas (hzl.) (2012). *Kânî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10620,kani-divanipdf.pdf?0> (erişim tarihi: 30.12.2016).

Yurtbaşı, Metin (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: ex.cel.lence publishing Yay.

Yurtbaşı, Metin (2013). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: ex.cel.lence publishing Yay.

